

Libertarianismen, staten och demokratin

1. INTRODUKTION

Enligt libertarianismen har varje människa ett antal negativa rättigheter, som utgör den politiska moralens kärna och skyddar den enskilde från ingripanden från staten eller andra medborgare. Endast en minimal stat är förenlig med dessa rättigheter. Eftersom äganderätten är en av rättigheterna får staten inte omfördela från en person till någon annan, även om detta sker av tillsynes goda skäl. Däremot har libertarianismen vanligen ingen invändning mot att sådan omfördelning sker på frivillig grund. Libertarianerna utgörs dock av en tämligen brokig skara. Vissa skulle kanske även se problem med frivillig omfördelning.¹ Andra skulle hävda att libertarianismen bäst förstås som en vänsteruppfattning, med omfattande egalitära implikationer.² En grundläggande skiljelinje är den mellan rättighetslibertarianism och konsekventalistisk libertarianism. En libertarian av det senare slaget hävdar att den minimala staten och den starka äganderätten berättigas av att de leder till bättre konsekvenser än andra sätt att organisera staten och ekonomin. I detta läger finns framstående ekonomer som Milton Friedman³ och Friedrich Hayek.⁴ Inom den politiska filosofin är det dock knappast en överdrift att säga att Robert Nozick är centralgestalten, och att hans rättighetslibertarianism är den mest inflytelserika varianten av libertarianism.⁵

Nozicks utgångspunkt är just att människor har rättigheter, och att det därför finns saker man inte får göra mot dem. Ofta när man diskuterar Nozicks politiska filosofi brukar det handla om hans uppfattning om distributiv rättvisa. Denna text kommer i stället att fokusera på två möjligen ännu mer fundamentala frågor för den politiska filosofin: berättigandet av staten och av demokratin. Jag kommer att hävda att Nozicks berättigande av staten misslyckas, då det implicerar att staten

¹Rand 1961.

²Vallentyne 2000.

³Friedman 1961.

⁴Hayek 1983.

⁵Nozick 2001.

har en ägare som på ett rättvist sätt kan sälja eller lägga ner staten efter eget gottfinnande, och att teorin därmed heller inte kan berättiga demokratin. Teorin saknar utrymme för röstande om hur staten bör regeras, eftersom det skulle innebära att människor som inte äger staten beslutar om hur den ska styras.

2. LIBERTARIANISMEN

Nozicks projekt är att ge en uttolkning av John Lockes politiska filosofi.⁶ Lockes argumentation riktar sig delvis mot Robert Filmers uppfattning att eftersom Gud gav Jorden till Adam, har också Adams ättlingar rätt att styra över världen, vilket berättigar den ärftliga och absoluta kungamakten. Locke hävdar att ingen person kan ha makt att styra över någon annan utan dennes samtycke och utvecklar i stället en teori om ett socialt kontrakt som sluts under förutsättningar av oförytterliga rättigheter. Nozick presenterar sin rättviseteori utifrån Lockes uppfattning om rättigheter, men föreslår i stället för det sociala kontraktet en osynliga handen-förklaring av statens uppkomst.

Nozicks rättviseteori består av tre principer. Den första behandlar hur man kan komma att äga saker. Det gör man om man lägger beslag på något som inte redan är ägt på ett sätt som är förenligt med det lockeanska förbehållet; att man lämnar tillräckligt mycket och lika bra kvar åt andra. Äganderätten ska förstås som ett knippe av rättigheter. Där ingår rätten att förfoga över, att sälja, att förändra, att testamentera bort och att förstöra det man äger.⁷ Den andra principen handlar om rättvisa i överföring av ägande. Om båda parterna i en transaktion samtycker till den frivilligt och under tillräcklig information, kan de på ett rättvist sätt utbyta saker med varandra. Den tredje principen stavar Nozick aldrig ut, men den är tänkt att hantera problemet att saker ibland kan byta händer på ett sätt som står i strid med de två första principerna. Då behövs en princip för att korrigera orättvisa i innehav. Tillsammans ger principerna en teori om rättvisa som är historisk och omönstrad. Den är historisk i den meningen att man för att kunna bedöma om en fördelning är rättvis måste undersöka om den kommit till på ett sätt som är förenligt med förbehållet och människors rättigheter. Det finns alltså inget speciellt mönster, så som att alla ska ha en jämlik del, som en rättvis fördelning måste uppnå, utan allt beror på hur den har uppstått.

Nozick säger att "[d]en grundläggande frågan i den politiska filosofin, den som har företrädare framför frågor om hur staten bör vara organiserad,

⁶Locke 1690.

⁷Jfr Honoré 1961.

är huruvida det bör finnas någon stat alls”.⁸ Standardsvaret, åtminstone sedan Hobbes, har varit att det bör finnas en stat som skydd för vår säkerhet. Nozick delar detta synsätt med traditionen. Hans mål är att visa hur staten, i sedvanlig form, kan förklaras och ges ett berättigande med hjälp av en osynliga handen-förklaring. En sådan förklaring visar hur staten kan uppstå genom en process som respekterar alla individers rättigheter, men utan att någon avsiktligt sökt skapa den. Staten måste alltså förklaras utan att man antar att någon har haft en intention att grunda en stat. Endast då är den osynliga handen faktiskt osynlig, och teorin fullt distinkt från det sociala kontraktet. Målet är dock inte att ge en historiskt korrekt förklaring, utan att utveckla en möjlig förklaring av statens uppkomst. Denna används i sin tur för att visa hur staten kan ges moraliskt rättfärdigande. Tanken är att staten är legitim om den kan ha uppkommit på ett sätt som respekterat allas rättigheter.

Nozick hävdar att staten kunde ha uppkommit i fem steg.⁹ Vi utgår från naturtillståndet, som är mestadels fredligt, men där det i begränsad skala förekommer våld och brottslighet. Varje person är individuellt ansvarig för sitt eget skydd och har en uppsättning naturliga rättigheter, som inkluderar en individuell rättighet att straffa brottslingar, både om brottet har begåtts mot denne personligen och om det begåtts mot någon annan person. I steg två upptäcker människor att det är mer effektivt att samarbeta för att försvara sig mot brott, än att varje person försöker skydda sig själv. Man bildar frivilliga föreningar för ömsesidigt skydd, som också har i uppdrag att döma i fall av uttolkningskonflikter angående naturrätten. Under steg tre upptäcks fördelarna med att lägga ut skyddsarbetet på entreprenad. Det bildas privata skyddsföretag och människor köper sina skyddstjänster från dessa. Steg fyra består av det överraskande argumentet att en fri marknad för skyddstjänster kommer att leda till ett monopol, då värdet av skyddstjänster är relativt. Vid en konflikt mellan skyddsföretag är det bättre att vara en kund hos det starkare företaget. Det kommer att vara i en bättre position att genomdriva ens rättigheter. Därför är det rationellt för varje person att köpa sina skyddstjänster från det mest dominerande företaget, vilket på sikt leder till att detta företag får monopolställning. Denna ultraminimala stat upprätthåller därmed ett slags monopol på våld, men erbjuder endast sina tjänster till de som betalar. Men vissa människor kanske föredrar att inte köpa skyddstjänster. Då har inte den ultraminimala staten fullt monopol på legitimt våld, och dessa enstöringar kan också utgöra en risk för statens kunder. För att lösa detta problem tar Nozick det femte steget och åberopar en kompensationsprincip, som ”kräver att människor kompenseras för att de blir

⁸Nozick 2001, s. 39.

⁹Nozick 2001, s. 49–59, 66–70 och 109–16. Jfr Sandberg 2014.

förbjudna att utöva vissa riskabla aktiviteter”.¹⁰ När den ultraminimala statens styrkor hindrar en icke-kund från att utöva sina rättigheter ska denne kompenseras. Sättet på vilket staten kompenserar är genom att förse hen med säkerhetstjänster. Därmed får den ultraminimala staten fullt monopol på legitimt våld och blir de facto en stat.

3. STATEN

Som så mycket inom Nozicks filosofi är detta en elegant lösning på ett viktigt filosofiskt problem. Det finns dock ett avgörande problem: kombinationen av äganderättsteori och berättigande av staten innebär att staten kan ägas.¹¹ Anta att jag under det tredje steget startar ett säkerhetsföretag. Människor börjar köpa mina tjänster och företaget är igång. Vid denna tidpunkt har jag full äganderätt till mitt företag. Vid steg fyra uppnår mitt företag monopolställning. Inget i teorin tyder på att jag skulle förlora äganderätten till mitt företag på grund av detta. Under det femte steget är det enda som ändras att icke-kunder blir kompenserade kunder hos staten. Ingenting hos Nozick indikerar att jag skulle ha annat än fortsatt full äganderätt. Kompensationsprincipen är en moralisk princip som jag som ägare har rätt att tillämpa; den innebär bara ett legitimt sätt att uppnå säkerhet för alla under statens jurisdiktion. Det vore dessutom märkligt om det funnes några implikationer för äganderätten under detta steg, då det skulle innebära ett kraftfullt incitament för ägare av stater mot att göra bruk av kompensationsprincipen. Eftersom osynliga handen-förklaringar inte får anta intentionen att skapa en fullödig stat, kan man inte här säga att ägare skulle ta detta steg för att de vill skapa en stat. Slutsatsen måste bli att staten, enligt Nozicks teori, är ett privat företag till vilket ägaren har full äganderätt av vanligt slag.

Nozicks redogörelse för vägen ut ur naturtillståndet innebär alltså att en person kan ha berättigad och full äganderätt till monopolet på legitimt våld. Detta har absurda konsekvenser. Äganderätten inkluderar rätten att sälja och förstöra, vilket innebär att jag som ägare har rätt att förstöra staten om jag får lust. Det skulle också vara tillåtet för mig att sälja staten till högstbjudande eller att köpa den norska staten och lägga ner den för att jag vill retas med norrmännen. Det är inte troligt att många människor skulle ha just dessa preferenser, men att detta är en teoretisk möjlighet visar att Nozicks teori inte lyckas ge ett berättigande av staten i igenkännbar form. En annan konsekvens är att om någon skulle hindra

¹⁰Nozick 2001, s. 148.

¹¹En tidigare version av argumentationen i detta avsnitt finns i Lindblom 2014.

mig från att demontera staten, skulle den personen göra sig skyldig till en orättvisa. Det skulle kränka mina rättigheter. Om jag beordrar polisen att sluta använda de resurser jag äger för att fånga brottslingar, men att de envisas med att eftersöka och gripa mördare, då kränker de mina rättigheter. I vanliga fall tycks det inte absurt att det utgör en orättvisa att använda någon annans egendom mot dennes vilja, men här talar vi om egendom i staten, vår garant för just rättvisa.

Kunde man inte anta att kunderna bara skulle sluta avtal med firmor som avsäger sig rätten att sälja eller lägga ner? Detta tycks dock oförenligt med de krav som osynliga handen-förklaringar ställer. Om kunderna måste antas ha en specifik intention angående vilken sorts organisation som ska skapas är detta inte längre en osynliga handen-förklaring. En lösning vore kanske i stället att förutsätta en mycket hög grad av framsynthet hos människor. Anta att man bara vill knyta väldigt långsiktiga kontrakt på, säg, 20 år. En monopolist skulle dock då mycket väl sedan kunna vägra att förnya denna del av kontraktet, om hen är intresserad av att behålla kontrollen över sitt företag. Och varför skulle nya kunder få detta avtal? Även mycket långsiktiga avtal skulle någon gång bli instabila. Om avtalen vore eviga skulle vi uppnå rätt typ av stat, men vem skulle förhandla för detta? Skulle det vara värt ett högre pris eller sämre service? Och varför skulle en marknadsledande monopolist gå med på ett sådant avtal? Denna förhandlingslösning verkar mycket svår att formulera utan att anta intentioner angående statens uppbyggnad, vilket i så fall underminerar hela projektet att ge en osynliga handen-förklaring av staten.

Vi kommer i nästa avsnitt att diskutera flera aspekter av ägande, men låt oss nu undersöka om rätten att lägga ner staten skulle kunna övertrumfas av kundernas rättigheter. Skulle en nedläggning vara till skada för statens kunder? Det skulle vara ett tydligt bakslag, men för att räknas som en skada inom Nozicks teori måste det också utgöra en rättighetskränkning.¹² En person skadas, på det moraliskt relevanta sättet, endast om dennes rättigheter kränks. Innebär det en rättighetskränkning att staten läggs ned? Nej, de libertarianska rättigheterna är negativa, och en person som lägger ned staten handlar inom sina rättigheter. Har man t.ex. äganderätt till en tavla får man förstöra den om man vill. Även om andra mycket gärna skulle vilja att *Den döende dandyn* finns kvar, har de inte rätt att ingripa. Deras rättigheter kränks inte av att tavlan förstörs. Varken i fallet med staten eller med tavlan sker någon skada i den teoretiska meningen som skulle behövas för att undvika denna implikation avseende skada. Notera också att Lockes förbehåll inte heller

¹²Jfr Nozick 1997.

kan komma till undsättning här. En nedmontering av staten leder bara tillbaka till naturtillståndet, vilket ju utgör själva jämförelsegrunden för tillämpningen av förbehållet.

Den libertarianska staten blir i grunden instabil, vilket innebär att teorin misslyckas med statens mest grundläggande uppgift, att vara en garant för vår säkerhet. För att staten ska kunna uppfylla denna uppgift är det nödvändigt att vi vet att den kommer att fortsätta att existera. Osäkerheten i naturtillståndet både avseende skydd och rättskipning var de problem som startade resan mot staten, och här uppstår igen osäkerhet på exakt samma områden. Vi har återvänt till Lockes naturtillstånd. Detta är inte ett rättfärdigande av staten.

4. DEMOKRATIN

Den svenska regeringsformen inleds med de välkända orden ”all offentlig makt utgår från folket”. Det finns många tolkningar av demokratibegreppet, men att demokrati innebär att folket har den slutgiltiga makten över staten är oomstritt. Nozicks teori är dock oförenlig med demokratin i denna bemärkelse. Problemet blir tydligt när man frågar vilket omfång den offentliga makten har inom hans teori. Den är naturligtvis, i ett allmänt lockeanskt ramverk, omskuren av de individuella rättigheterna. Man får t.ex. inte lagstifta bort äganderätten; politiken har inget inflytande över hur människor utövar sin äganderätt så länge de inte skadar andra. Men Nozicks teori innebär också att själva staten är ägd. Om den är någons egendom finns det inget som folket har jurisdiktion över. Därför finns inget utrymme för demokratin. Den som äger något har bestämmanderätt över detta och ingen annan. Att demokratin ges inflytande över statens styrelse, faller ut som en rättighetskränkning och en orättvisa. I Nozicks Utopia utgår ingen offentlig makt från folket.

Nozick lyckas alltså inte ge ett berättigande av staten och den organisation hans argument leder fram till är oförenlig med demokratin. Han saknar dessutom helt argument för demokratin. Det argument om demokratin som han faktiskt presenterar är ett motargument.¹³ Han föreslår att vi ska tänka oss en situation där människor börjar sälja ut delar av rättighetsknippet som utgör deras individuella självägarskap. Köparna kan då bland annat få rättigheter att bestämma vad individen ska lägga sina pengar på även då detta är mot individens vilja (beskattningsrätt) eller om de ska infinna sig i domstol för att vittna vid rättegångar (vittnesplikt). Rättighetsförsäljningen blir av oklar anledning

¹³Nozick 2001, s. 422–38.

oerhört populär. Detta skapar en mycket rörig och ineffektiv situation; alla bestämmer lite över väldigt många andra och behöver därför delta i oerhört många beslut. Man håller ett konvent för att hantera situationen, där man efter omfattande handel kommer fram till en situation där varje person äger en andel i varje rättighet hos varje annan person. Det betyder att man kan centralisera beslutsfattandet, så att man tar gemensamma beslut om människors rättigheter. Denna situation där varje medborgare ägs av varje annan medborgare kan tyckas märklig, men Nozick säger att "[v]i har i själva verket kommit fram till en *demokratisk* stat".¹⁴ Detta visar, tycks Nozick mena, att demokratin är en form av slaveri, där alla äger alla. Eftersom slaveri är fel, så visar argumentet, tycks tanken vara, att en mer omfattande stat än den minimala staten inte kan berättigas.

Man kan undra varför detta inte är ett *reductio* av libertarianismen, snarare än av demokratiska stater av vanlig typ. Om teorin implicerar att demokrati är lika förkastligt som slaveri verkar teorin ha en rätt tydlig svaghet. Men kanske skulle man kunna formulera om resonemanget från *reductio* till *proargument*, så att det kunde användas för att ge stöd för demokrati i den minimala staten? Bortsett från det ad hoc-artade hos en sådan strategi, finns ett antal svårigheter. För det första måste ett antal praktiska problem lösas, som att hitta ett sätt att formulera argumentet så att det bara berättigar den minimala staten och ingen större stat, och att visa hur denna typ av förklaring hänger ihop med argumentet för den minimala staten så att man undviker att få en organisation för skyddstjänster och en för demokratin. Detta kanske går att lösa, men de teoretiska problemen tycks svårare. Då varje medborgare äger varsin enskild del av denna stat – deras rösträtt baseras på deras äganderätt – följer det att de kan sälja eller förstöra dessa andelar. Problemet med en ägd stat kvarstår. Man skulle kunna tänka att eftersom ägandet är så spritt, så är detta inget stort problem, men givet äganderätten finns ingen garant mot centraliserande av politisk makt. Allt som krävs är en förmögen person som vill öka sitt politiska inflytande. Om denne köper upp alla rösträtter, eller majoriteten av dem, så faller detta ut som rättvist givet Nozicks uppfattning om ägande. En teori som saknar försvar för principen "en person, en röst" och som är förenlig med plutokrati i denna väldigt bokstavliga bemärkelse är oförmögen att berättiga demokratin.

Dessa problem avseende ägande är inte bara teoretiska olägenheter. Nozicks historiska rättviseteori implicerar att de stater som nu finns bör återlämnas till sina ursprungliga ägare. Det är möjligen goda nyheter

¹⁴Nozick 2001, s. 436, kursivering i original.

för Erik Segersälls nutida släktingar, men i övrigt en tämligen orimlig implikation. Nozicks försök att utveckla en teori i Lockes efterföljd leder honom till en teori som mer liknar Filmers.

LITTERATUR

- Friedman, Milton. 1962. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, Friedrich. 1983. *Frihetens grundvalar*. Stockholm: Timbro.
- Honoré A. M. 1961. "Ownership". I *Oxford Essays on Jurisprudence*, red. A. G. Guest, s. 107–147. Oxford: Oxford University Press.
- Lindblom, Lars. 2014. "Anarchy, State, and Property". *Rationality, Markets and Morals* 5, s. 1–12.
- Locke, John. (1690) 2003. *Two Treatise on Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven: Yale University Press.
- Nozick, Robert. 1997. *Socratic Puzzles*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nozick, Robert. 2001. *Anarki, stat och utopi*. Stockholm: Timbro.
- Rand, Ayn. 1961. *The Virtue of Selfishness*. New York: Signet.
- Sandberg, Kristoffer. 2014. "Nozicks *Anarki, stat och utopi* som socialontologi". *Filosofisk tidskrift* 35, nr 4, s. 3–17.
- Peter Vallentyne. 2000. "Left-Libertarianism: A Primer". I *Left-Libertarianism and Its Critics: The Contemporary Debate*, red. Peter Vallentyne och Hillel Steiner, s. 1–20. Houndmills: Palgrave Publishers.